

**'WE KUNNEN ONS GEEN ALTERNATIEF
VOORSTELLEN': LUHMANN'S ANALYSE
VAN DE MODERNE MAATSCHAPPIJ**

Rudi Laermans

I

'De theorie over functionele systeemdifferentiatie is een veel omvattend, elegant, economisch instrument ter verklaring van positieve en negatieve aspecten van de moderne samenleving', zo merkt Niklas Luhmann ergens op. En hij voegt er met de hem kenmerkende ironie aan toe: 'Of ze ook juist is, is natuurlijk een andere vraag' (ÖK, 74) (1). Steeds meer sociale wetenschappers lijken deze vraag alvast affirmatief te beantwoorden. Een groeiend aantal sociologen, politologen en communicatiewetenschappers is overtuigd van de juistheid, of minstens de vruchtbaarheid, van de beschrijving van de moderne samenleving in termen van functioneel gedifferentieerde subsystemen. Zelfs zij die zoals Jürgen Habermas andere dan systeemtheoretische premissen hanteren, zien zich in hun diagnoses genoopt tot het inpassen van de notie van functionele differentiatie.

In het oeuvre van Luhmann is het functionele differentiatie-paradigma uiteraard nauw verknoopt met andere kernbegrippen uit de hedendaagse systeemtheorie, zoals autopoiesis en zelfreflectie. Tegelijkertijd vormt Luhmanns portret van de moderne maatschappij het sluitstuk van een meer algemene evolutietheorie. Daarbinnen wordt dit type van maatschappij van andere historisch belangrijke samenlevingsvormen afgegrensd.

We nemen hierna Luhmanns evolutietheorie tot opmaat van een eerste, tentatieve omschrijving van de moderne samenleving als massamediale wereldmaatschappij enerzijds en als functioneel gedifferentieerd anderzijds. Vervolgens staan we uitvoerig stil bij de wijze waarop Luhmann de werking van functionele subsystemen met behulp van zijn systeemtheoretisch instrumentarium nader uitklaart. Ter afronding stippen we kort enkele opvallende consequenties aan van Luhmanns analyse van de moderniteit. Zo verplicht die onder meer tot een drastische herziening van de in de sociologie ingeburgerde zienswijzen betreffende maatschappelijke sturing en sociale ongelijkheid.

II

Sociale systemen zijn autopoiëtische communicatiesystemen, zo luidt Luhmanns meest algemene uitgangspunt (zie vooral SoSy) (2). Communicaties lokken communicaties uit: als de communicatiestroom stopt, houdt ook het betreffende sociale systeem op te bestaan. De basiselementen van sociale systemen, communicatieve gebeurtenissen, worden dus in en doorheen sociale systemen zélf gedurig gereproduceerd, wat het gebruik van de term autopoiësis of zelf(re)productie wettigt. Tevens is in communicatiesystemen reeds op het meest basale niveau van zelfreferentie sprake. Een communicatie sluit selectief op voorafgaandelijke communicaties aan, zodat er ipso facto een impliciete verwijzing daarnaar 'meeloopt'.

Communiceren vereist inderdaad selectiviteit. Op elke communicatie zijn principieel meerdere aansluitingen mogelijk. Men kan in een gesprek bij voorbeeld met het zojuist gezegde instemmen, of het integendcel nuanceren, kritiseren, enz.; of men kan het als oninteressant terzijde schuiven en een ander thema aansnijden. Selectiviteit is hoe dan ook geboden, ja onuitwijkbaar. Men kan bij voorbeeld niet tegelijkertijd affirmatief en kritisch een cerdere communicatie continueren.

Deze beknopte recapitulatie van Luhmanns meest essentiële inzichten laat een onmiddellijke oversteek naar 's mans evolutietheorie toe (zie vooral SA II, 150-169; SA II, 178-197; WdG, 549-615). Maatschappelijke evolutie, zo stelt Luhmann, is het resultaat van het contingente samenspel tussen drie mechanismen, m.n. variatie, selectie en stabilisatie. Het *variatie*-mechanisme betreft de reikwijdte in het voorkomen van communicatieve gebeurtenissen, dus de variatie in communicaties - concreet: in het zeggen, opschrijven, drukken, emailen of meer algemeen het meedelen van nieuwe 'informaties', die dan op een bepaalde wijze zullen worden begrepen (of, in termen van toerekenbare handelingen, worden 'ontvangen' en 'geïnterpreteerd'). De kans op meer variatie verandert beduidend telkens een nieuwe communicatietechniek zijn intrede doet. Zo vergrootte de capaciteit tot variatie op beslissende wijze met de uitvinding van de boekdrukkunst. Recent zorgde de doorbraak van Internet voor een op termijn wellicht niet minder belangrijke innovatie.

Op communicaties moet zoals gezegd selectief worden aangesloten. De uitdrukking *selectie*-mechanisme verwijst naar de regulering van deze selecties in communicatieprocessen. Luhmann introduceert in dit verband de notie *binaire code* (vgl. SA IV, 13-31; ÖK, 75-88). Algemeen gesproken gaat het om richtingwijzers, om 'distinctions directrices' of open maar altijd tweepolige schema's die aangeven onder welk gezichtspunt de in de communicaties aanwezige informatie moet worden 'bewerkt'. Op grond van deze bewerking is het dan mogelijk om selectief voort te bouwen op eerdere communicaties. Een goed voorbeeld van zo'n code is het waar/onwaar-schema. Het gebruik daarvan laat toe om uiterst selectief met communicaties om te gaan en bij voorbeeld in latere communicaties uitsluitend bij ware informaties aan te knopen. In dat geval is sprake van dubbele selectiviteit want én alle onware informaties, én alle communicaties die waar noch onwaar zijn, worden genegeerd. Het betreft hier ook een onmiskenbaar binaire code, een oppositie tussen een negatieve en een positieve waarde. Luhmann noemt dergelijke codes daarom ook duplicatieregels. Elk item, iedere informatie wordt gewaardeerd én bezit een corclaat in de vorm van een precies corresponderende tegen-waarde. Om bij de waar/onwaar-code te blijven: voor elke

onware informatie valt een complement - een soort van spiegel-bewerking - in de vorm van een onware informatie te formuleren. We komen overigens verderop nog uitgebreider terug op het begrip binaire code.

Het evolutionaire mechanisme van *stabilisatie* ten slotte refereert aan het 'bijhouden', het verderzetten of reproduceren van communicaties overeenkomstig een welbepaalde selectie-modus (eventueel dus een binaire code). Dat is in Luhmanns raamwerk slechts denkbaar via autopoietische systeemvorming. Sociale systemen stabiliseren immers per definitie communicaties, en wel via verwachtingen. Tegelijkertijd differentiëren ze zich zo ook altijd tegenover een omgeving uit, waarbinnen zich gewoonlijk andere sociale systemen bevinden. Vanuit macro-oogpunt, en ook evolutietheoretisch, luidt dan de vraag of met specifieke maatschappijvormen, zoals de moderne samenleving, ook specifieke vormen van differentiatie sporen. Of nog: kenmerkt elk type samenleving, begrepen als het geheel van alle mogelijke communicaties, zich door een haar karakteriserende, dominante vorm van differentiatie?

III

Bij de nadere invulling van zijn evolutietheoretische intuïties hanteert Luhmann een abstracte, driedelige typologie van maatschappijssystemen. Meer bepaald onderscheidt hij archaïsche systemen (type-voorbeeld: schriftloze of 'primitieve' samenlevingen), regionale hoogculturen (zoals de Griekse en de Egyptisch-Mesopotamische beschavingen), en de moderne maatschappij. Luhmann benadrukt dat deze driedeling 'geen indeling van tijdperken (is), en al helemaal niet een theorie die de overgang van een tijdperk naar een ander zou verklaren' (SA III, 190). Daarentegen verbindt hij in zijn verspreide bemerkings over de verschillen tussen de drie maatschappijvormen de stap van de ene naar de andere wel degelijk met ingrijpende veranderingen, ja breuken in de drie zojuist besproken dimensies. De overgang van archaïsche samenleving naar hoogcultuur is, net als de komst van de moderne maatschappij, te identificeren aan de hand van een communicatietechnologische innovatie (de variatie-dimensie), een evolutionaire sprong in de gebruikte binaire codes (selectie), en een verandering in de dominante vorm van interne systeemdifferentiatie (stabilisatie). We signaleren hier eerst kort de belangrijkste wijzigingen inzake variatie en stabilisatie, en gaan vervolgens dieper in op de voornaamste veranderingen in het selectie-mechanisme. Daar we vooral in Luhmanns diagnose van de moderne maatschappij belang stellen, zullen we steeds het langst bij de thans dominante vorm van variatie, stabilisatie en selectie stilstaan.

Zoals gezegd hangt historisch gezien de capaciteit tot een grotere variatie in de communicatie nauw samen met veranderingen in de communicatietechnologie. De overgang van het groepsleven der hoogontwikkelde primaten naar een menselijke maatschappij volgde uit de evolutie van de taal. Pas met de ontwikkeling van een effectieve mondelinge communicatie werd de archaïsche samenlevingsvorm mogelijk. De introductie van het schrift markeerde dan een volgende evolutionaire stap, althans binnen de variatie-dimensie. Het schrift laat communicatie onder niet-aanwezigheid toe en was daarom een noodzakelijke voorwaarde voor de opbouw van grote rijken of hoogculturen. De doorbraak en de uitbouw van de moderne maatschappij werden op hun beurt geconditioneerd door de komst van de boekdrukkunst en, meer algemeen,

van massamediale verspreidingstechnieken (zoals radio en tv, thans ook email en andere elektronische media).

De moderne maatschappij kan volgens Luhmann uitsluitend als een wereldmaatschappij worden begrepen (zie SA II, 51-71; SA III, 309-320; ESR, 175-190). Immers, als communicatie de spreekwoordelijke brandstof is van sociale systemen en de notie maatschappij verwijst naar dat alomvattende sociale systeem dat alle communicaties inclusief (en er dus geen communicatie buiten de maatschappij mogelijk is, ook niet met bij voorbeeld de natuur!), dan is de moderne maatschappij omwille van het mondiale bereik der massamedia alleen als wereldmaatschappij voorstelbaar. En vice versa: de notie wereldmaatschappij is enkel op grond van de moderne communicatietechnologie denkbaar. 'In deze zin staat het vast dat het sociale systeem der wereldmaatschappij voor haar communicatieve integratie massamedia veronderstelt, net zoals de hoogculturen schrift moesten veronderstellen. (...) Wereldmaatschappij is zonder massamedia niet mogelijk', aldus Luhmann (SA III, 313).

Enigszins voortuitlopend op de zo dadelijk nog uitvoeriger te bespreken processen van functionele differentiatie en functie-specifieke codering, willen we hier reeds opmerken dat Luhmann de mondiaal opererende massamedia een eigen primaire functie en code toeschrijft (vgl. SA III, 316-320 en RM). Met name de tweedeling actueel/verouderd bezit daarbinnen de status van selectieve code. Informaties worden 'geprocesseerd' op grond van de directieve distinctie nieuw(s)/geen nieuws ('reeds gekend'). Uitsluitend actuele informaties hebben een kans op verdere communicatieve aansluitingen - concreet: op berichtgeving, commentaar, petitie, enz. Deze selectiemodus werkt zelfversterkend, want hij zet allen die langs massamediale weg willen communiceren aan tot een voorafgaandelijke voorstelling van de eigen informaties als actueel. 'God is niet nieuw. Als kerken beweren dat God actueel is, dan perverteren ze een begrip om zandtijd te (be)houden', zo merkt Luhmann gevat op (SA III, 317).

Luhmanns omschrijving van de primaire functie van de massamedia binnen de moderne maatschappij, volgt linea recta uit de manier waarop die informaties coderen. De gecommuniceerde actualiteit produceert op mondiaal niveau immers gemeenschappelijke werkelijkheidsdefinities, hoe vluchtig die verder ook mogen wezen. Dankzij de media leven talloze (de meeste?) bewoners van de wereldmaatschappij in een gedeelde realiteit, en wel de actualiteit. Kranten, radio en tv zorgen zo, en dat is juist ook hun functie, voor een specifieke vorm van maatschappelijke integratie, door Luhmann ironisch 'Sofort-Integration' genoemd (SA III, 319; vgl. verder RM).

IV

In de oudere systeemtheoretische literatuur wordt het systeembegrip gewoonlijk beschreven in termen van de verhoudingen of relaties tussen (onder)delen enerzijds en een meer omvattend geheel anderzijds. Reeds voor de zogeheten autopoietische wending binnen de systeemtheorie schoof Luhmann dit schema van deel/geheel nadrukkelijk terzijde. Hij ruilde het met name in voor een denkmodel dat het verschil, dus de differentiatie, tussen systeem en omgeving centraal stelt (voor wat volgt, zie vooral DS, 229-254; SA II, 193-203; GS I, 9-72; ÖK, 68 e.v.). Belangrijk wordt dan

de vraag naar *interne systeemdifferentiatie*, begrepen als de reproductie of herhaling binnen een sociaal systeem van de differentiatie tussen dat systeem en haar omgeving. Differentiatie is kortom synoniem met een recursieve (en ook: een reflexieve) vorm van systeemopbouw.

Een maatschappij, dus het geheel van zinvolle communicaties, is als alomvattend sociaal systeem uiteraard gedifferentieerd van de organische en de psychische systemen, die beide tot haar 'Umwelt' behoren. In een maatschappij kan dan de differentiatie systeem/omgeving op meerdere wijzen worden gerepliceerd. Juist de dominante (niet: de exclusieve) matrix van maatschappelijke differentiatie laat een nadere karakterisering toe van de drie reeds eerder besproken samenlevingstypen. Archaïsche maatschappijen, hoogculturen en moderne samenleving kennen elk hun primaire differentiatie-modus, die hen tevens van elkaar onderscheidt binnen de evolutietheoretische dimensie van stabilisatie.

In archaïsche samenlevingen overheerst de segmentaire differentiatie op basis van gelijkheid tussen systemen en omgevingen. Ze vallen uiteen in gelijke segmenten of subsystemen, geconstitueerd op ruimtelijk-geografische grondslag of via verwantschap. Stammen differentiëren zich bij voorbeeld in clans, deze op hun beurt weer in families. Of er wordt een ruimtelijk patroon gevolgd, waarbij dorpen in onderscheiden 'wijken' uiteenvallen.

Hoogculturen staan in het teken van *rang- of standsdifferentiatie*. Binnen elke rang of stand, dus binnen ieder maatschappelijk subsysteem, bestaat dan gelijkheid, terwijl ongelijkheid de verhoudingen tussen ieder subsysteem en haar omgeving kenmerkt. Anders dan vaak wordt gedacht, is stratificatie dus niet zonder meer synoniem met de vorming van onderling gehiërarchiseerde standen of kasten. Wie alleen de maat neemt van de afstanden tussen de diverse sporten van de maatschappelijke ladder, negt het bestaan van gelijkheid, bij voorbeeld in communicatiekansen of levensstijl, binnen elk afzonderlijk stratum. Juist deze specifieke combinatie van gelijkheid (substelsysteem) en ongelijkheid (omgeving) is karakteristiek voor gestratificeerde samenlevingen. Daartoe mochten overigens behalve de diverse historische hoogculturen ook het feodale West-Europa worden gerekend.

In de moderne maatschappij is *functionele differentiatie* de primaire basis voor maatschappelijke systeemvorming. Rondom de voornaamste maatschappelijke functies kristalliseren zich autonome subsystemen uit. Zo richt de wetenschap zich op het voortbrengen van nieuwe kennis, legt de politiek zich toe op het nemen van algemeen-bindende beslissingen, heeft het economisch subsysteem behoeftenbevredesting als 'functioneel referentieprobleem', en zorgt het onderwijs voor de opvoeding van kinderen en jongeren. Omwille van hun specifieke functies zijn deze subsystemen onderling ongelijk. Maar anders dan in een primair door rang- en standsdifferentiatie gekenmerkte samenleving worden ze niet globaal gehiërarchiseerd. Concreet betekent deze afwezigheid van stratificatie tussen functionele subsystemen dat bij voorbeeld het politieke systeem of de economie niet a priori hoger of belangrijker wordt geacht dan onderwijs, recht of wetenschap.

Functionele ongelijkheid gaat dus hand in hand met maatschappelijke gelijkheid tussen subsystemen. Luhmann verzet zich daarom expressis verbis tegen de in de

sociale wetenschappen nog steeds veel voorkomende reïficatie van een enkel subsysteem ter karakterisering van de moderne maatschappij in globo. Zo wordt in de gangbare (neo-)marxistische beschrijvingen van de hedendaagse Westerse samenleving als 'primair burgerlijk-kapitalistisch' het economisch systeem ten onrecht verabsoluteerd (vgl. SA II, 214-222). Overigens houdt Luhmann zelf niet altijd even consequent vast aan de gedachte dat de diverse subsystemen elk even veel functioneel gewicht in de maatschappelijke schaal leggen. In het synthetische *Ökologische Kommunikation* gewaagt hij bij voorbeeld van 'de belangrijkste deelsystemen van de maatschappij' (ÖK, 74) en 'de voornaamste en voor de moderniteit betekenisvolle functiesystemen' (ÖK, 86). Ook in andere publicaties maakt Luhmann, meestal impliciet en dus zonder verdere argumentatie, een onderscheid tussen belangrijke en minder belangrijke functionele subsystemen. Tot de eerste behoren alvast de politiek, de economie, de wetenschap, het recht en het onderwijs. Aan deze deelsystemen wijdde Luhmann talloze geschriften, vaak zelfs hele boekwerken.

V

In de beschrijving van de moderne samenleving als functioneel gedifferentieerd vormt het globale maatschappijstelsel het centrale referentiepunt. Men let dan immers op de specifieke bijdrage van elk afzonderlijk subsysteem tot het geheel der communicaties. Dit brengt ons bij een eerste kanttekening. Er zijn namelijk nog twee - en slechts twee! - andere systeemreferenties mogelijk. Enerzijds onderhoudt elk subsysteem ook input/output-relaties met omringende deelsystemen. Luhmann spreekt in dit verband van *prestaties*. Zo vervult de wetenschap haar maatschappelijke functie door de productie van nieuwe kennis; tegelijk levert ze prestaties, bij voorbeeld aan het onderwijs (in de vorm van tot leerstof getransformeerde kennis), de economie (b.v. commercialiseerbare uitvindingen), en de politiek (zo bij voorbeeld in de gedaante van beleidsgerichte onderzoeksresultaten). Anderzijds kan ieder subsysteem ook aan zichzelf refereren. Dat gebeurt in processen van *reflectie* of zelfobservatie. Daarin ontwikkelt een subsysteem een eigen theorie van het systeem in het systeem zelf. Zo varieert de in het politieke subsysteem werkzame actoren vaak koers op zelfbeschrijvingen als bestuurskunde en staatsleer. Dergelijke reflectietheorieën vallen duidelijk te onderscheiden van een wetenschappelijke theorie over het kwestieuze systeem. De laatste is immers gebaseerd op waarnemingen vanuit een andere deelsysteem, dus op systeemexterne observaties (vgl. tweede orde-observaties). De wetenschap formuleert overigens zelf ook een reflectietheorie in de vorm van een systeeminterne kennis- en wetenschapsleer (3).

Een tweede algemene nuancering van het zojuist gepenseelde beeld van de moderne maatschappij betreft de typering daarvan als een functioneel gedifferentieerde samenleving. Zoals gezegd gaat het hier om de dominante of primaire vorm van differentiatie, niet om de enige modus van systeemvorming. Ook de moderne maatschappij kent segmentaire differentiatie, zij het dan meestal wel binnen de diverse subsystemen. Zo valt de wetenschap uiteen in talloze deeldisciplines, op hun beurt gedifferentieerd in sub-sub-subdisciplines. Er bestaat bij voorbeeld wel zoiets als algemene sociologie, onderscheiden van onder meer politologie en antropologie, maar de meeste sociologen beschouwen zichzelf als 'specialisten': ze noemen zich godsdienst-, arbeids-, jeugd-, sport- of rechtssocioloog. Een geval apart in dit verband

is het politieke subsysteem. De typisch moderne verwevenheid tussen politiek en natie-staat maakt immers dat de segmentaire differentiatie op regionaal-geografische basis hier nog opvallend sterk op het subsystemische functioneren doorweegt. Over de wijze waarop zich in de moderne samenleving ongelijke sociale strata vormen en, meer algemeen, op de samenhang tussen rang- en functionele differentiatie, komen we aan het slot van deze bijdrage nog kort te spreken.

Nog een derde nuancering is nodig, en wel met betrekking tot de notie van functionele differentiatie zelf. De moderne maatschappij functioneel gedifferentieerd noemen, wekt de suggestie dat er tussen de diverse communicatie-sferen een strikte scheiding bestaat. Men zou kunnen denken dat bij voorbeeld enkel het onderwijs socialiseert en uitsluitend de economie voor de bevrediging der menselijke behoeften zorgt. Van zo'n scherpe compartimentalisatie is bepaald géén sprake: functionele subsystemen verschillen van middeleeuwse corporaties. Ook buiten scholen of universiteiten vinden opvoedende communicaties plaats, gericht op persoonsverandering. Een functie 'wordt alleen in een deelsysteem een evaluatief en operatief primaat toegekend, wat op algemeen maatschappelijk niveau niet zou kunnen worden geïnstitutionaliseerd. Enkel voor het opvoedingssysteem bij voorbeeld kan worden voorzien dat opvoeden belangrijker is dan rechtstoepassing, dan winst, of dan machtsoverwicht. Zulk functioneel primaat wordt dan gehandhaafd doordat voor elk bepaald subsysteem de maatschappij voor het overige tot omgeving wordt' (SA III, 210). Luhmann benadrukt ook gedurig dat ieder deelsysteem zich alleen maar op een enkele functie kan toelagen door prestaties van andere subsystemen. Functionele autonomie gaat daarom in de regel hand in hand met een grote afhankelijkheid van systemen in de omgeving, wat uiteraard kwetsbaarheid met zich brengt. Zo kan het opvoedingssysteem onderwijs tot spreekwoordelijke basistaak nemen dank zij een min of meer verzekerde overheids-financiering (politiek) en een voorafgaandelijke primaire socialisatie binnen het gezin. Wijzigingen in de financieringsmodaliteiten of de familiale socialisatie hebben een onmiddellijke weerslag voor het functioneren van het onderwijs: veranderende afhankelijkheden zorgen voor 'irritaties' of 'storingen'.

Een vierde en laatste opmerking brengt ons meteen op voor de meeste sociologen wellicht vertrouwd(er) terrein: de samenhang tussen functionele differentiatie en positie- c.q. roldifferentiatie. Functionele differentiatie tussen arbeids- of beroepsrollen komt ook al in gestratificeerde samenlevingen voor. De middeleeuwse standen bij voorbeeld waren behalve religieus mede gelegitimeerde strata ook - ongelijk gewaardeerde - groepen van gelijksoortige beroepen, verbonden met het vervullen van specifieke maatschappelijke functies. Zo nam de adel de politieke honneurs waar, terwijl de priesterstand zich op de bemiddeling tussen immanentie (de profane wereld) en transcendentie (God) toelegde. Functionele differentiatie vereist dan ook méér dan loutere beroepsspecialisatie of arbeidsdeling.

Meer bepaald is het nodig dat zich tegenover de 'subsystemische' beroepsposities daaraan complementaire rollen uitdifferentiëren. Elk subsysteem heeft dan niet alleen haar kenmerkende beroepen, maar ook een welbepaald publiek of cliënteel: het richt zich niet langer tot iedereen, wel tot mensen in specifieke, systeemintern omschreven tegenposities. Zo functioneert het onderwijssysteem enkel doorheen de coöperatie tussen leraar (beroepsrol) en leerling (complementaire rol), is het gezondheidssysteem onder meer aangewezen op de communicaties tussen dokters en patiënten, en vinden

politici of beleidsmakers in burgers hun tegenspelers. Of zoals Luhmann schrijft: 'Tot systeemvorming op basis van functies komt het...pas wanneer ook complementaire rollen tegenover de arbeidsrollen functioneel worden uitgedifferentieerd, minimaal binnen de sfeer van de globaal maatschappelijk centrale functies (! - RL)...'. Elk functioneel domein verkrijgt dan haar specifiek publiek. Dan is voor de politiek een kiespubliek gegeven, voor de massamedia een openbare mening, voor de economische productie de door markten georganiseerde consumentengroep; dan bestaat er voor leraren, leerlingen en voor de wetenschap dat domein van collega's, studenten en intellectuelen die (met hoe ook gereduceerde, cursorische opmerkzaamheid) bijhouden wat er aan nieuw gedachtengoed wordt geproduceerd of in onbruik raakt' (FdR, 237).

VI

Zowel Luhmanns algemene systeemtheorie als zijn beschrijvingen van de moderne maatschappij vertonen vanaf het begin van de jaren tachtig een belangrijke verschuiving in het analytisch zwaartepunt. Met de wending richting autopoiesis neemt ontegenzeggelijk het gewicht van de notie binaire code toe, en dat ten detrimente van de eerdere typering van sociale systemen aan de hand van het onderscheid systeem/omgeving. Het waarom van deze veranderde klemtoon valt gemakkelijk in te zien. Als sociale systemen autopoietische communicatiesystemen zijn, dan luidt de kardinale vraag immers hoe communicaties binnen specifieke systemen - zoals functionele deelsystemen - selectief op elkaar aansluiten. Het antwoord werd hoger al gegeven: binaire codes zorgen voor selectiviteit. Niets ligt dan meer voor de hand dan een nadere karakterisering van de moderne maatschappij aan de hand van diverse 'subsystemische' of functie-specifieke codes, wat Luhmann dan ook effectief heeft gedaan (voor een synthetisch overzicht, zie ÖK).

Over de processen van codering in voormoderne maatschappijen vindt men in Luhmanns oeuvre nauwelijks systematische overzichten, wel heel wat losse algemene opmerkingen naast uiterst gedetailleerde deelstudies (zie GS I-IV). In een ter zake representatieve passage in het opstel 'Evolution und Geschichte' heet het dat 'archaische maatschappijen zich daardoor kenmerken dat ze de variatie- en selectiemechanismen niet goed kunnen scheiden; dat ze vooral de taal in beide functies tegelijkertijd moeten gebruiken. Dit verandert in hoogculturen, vooral ten gevolge van stadsvorming en verschriftelijking. Hierdoor verschuift het probleem van de scheiding naar de mechanismen van selectie en stabilisatie. De selectie moet worden gefundeerd in uiteindelijk invariante, moreel-religieuze, kosmische waarden. Uitsluitend wat zich in deze ordeningen laat invoegen, verdient communicatief succes' (SA II,152).

Luhmann onderschrijft dus het gangbare beeld van de voormoderne - niet langer archaische - samenleving: moreel-religieuze codes reguleerden de communicatie. Daarbij werden bepaalde waarden van de gehanteerde codes doorgaans beduidend hoger gewaardeerd dan de daaraan tegengestelde. Een goed voorbeeld van zo'n asymmetrie is de civilisatie-code en haar moreel gekleurde tegenstelling beschaving vs. barbarij. Beschaving werd geprefereerd boven barbarij, ja werkte als een in alle levenssituaties na te streven, zelfs te perfectioneren waarde. Deze code fungeerde dan ook niet alleen als communicatieve richtingwijzer of 'distinction directrice'. Vanwege de uitgesproken

voorkeur voor de positieve waarde deed ze ook een 'idée directrice' aan de hand (vgl. SA IV, 19-20 en diverse passages in GS I-IV).

Reeds in hoogculturen ontstaan meer specifieke binaire codes, vooral in de sfeer van de schriftelijke communicatie. Zo raakte in de Griekse beschaving het streven naar kennis met de waar/onwaar-code verknoot, en kristalliseerde zich toen reeds in het juridisch verkeer de tegenstelling recht/onrecht uit. Maar deze bijzondere communicatiecodes bleven in een meer algemene moreel-religieuze 'Leitdifferenz' verankerd, wat bij voorbeeld de natuurrechtsleer treffend illustreert. Pas met de overgang naar een primair functioneel gedifferentieerde samenleving ontstonden met de diverse subsystemen ook functie-specifieke codes die de communicaties binnen elk afzonderlijk deelsysteem 'processeren'. 'Op deze wijze ontstaat in de loop van de maatschappelijke evolutie een samenhang tussen codering en functionele specificatie', zo besluit Luhmann. 'Bepaalde binaire codes worden dan en alleen dan benut wanneer de te coderen operaties (communicaties - RL) in het overeenstemmende functiesysteem plaatsvinden; omgekeerd verkrijgen de maatschappelijke functiesystemen universele relevantie voor hen betreffende operaties door de specialisatie op de operaties van een welbepaalde code' (ÖK, 80).

VII

Welke binaire codes horen bij welke subsystemen? (4). Het is meteen duidelijk dat de wetenschap communicaties 'bewerkt' op basis van de waar/onwaar-code. Dat betekent natuurlijk niet dat in alle wetenschappelijke communicaties het woord 'waar' of 'onwaar' voorkomt, wel dat er in de selectieve aansluiting op communicaties een meestal impliciete verwijzing naar het onderscheid waar vs. onwaar meeloopt. Juist deze gedurige referentie zorgt binnen de wetenschap voor de selectieve verwerking of 'kanalisering' van informaties. Communicaties worden bij wijze van spreken aan de hand van de waar/onwaar-code gedurig gefilterd; wat waar noch onwaar is, wordt 'geëxcommuniceerd', als irrelevant beschouwd (ook als het gaat om mooie woorden die de communicatie met de afzender vergemakkelijken). Tegelijk maakt deze code de zelfreferentiële verknoping van communicaties mogelijk: ware of onware communicaties verwijzen naar voorafgaandelijke ware of onware communicaties (vgl. WdG, 271 e.v.). Aldus ontstaat volgens Luhmann de voor sociale systemen kenmerkende *operatieve geslotenheid*. Communicatie volgt op communicatie, dus operatie op operatie. Tegelijkertijd sluit het sociale systeem in kwestie zich zo ook tegenover haar omgeving, bij voorbeeld tegenover andere communicatieprocessen. In het geval van het subsysteem wetenschap bij voorbeeld bewerkstelligt de gebruikte code een specifieke geslotenheid: in wetenschappelijke communicaties gaat het om communicaties die in het teken van de tegenstelling waar/onwaar staan.

Het voorbeeld van het wetenschapssysteem illustreert weerom dat subsystemische geslotenheid niet synoniem is met zoïets als zelfbeslotenheid of autarkie. Integendeel, op grond van de waar/onwaar-code kan in principe alles onderwerp van communicatie worden, Aids even goed als varkensstress of de halsband van Manets 'Olympia'. In het wetenschapssysteem zijn - alweer: in principe - communicaties over wat dan ook toegelaten, althans voor zover ze vanuit het gezichtspunt waar/onwaar worden behandeld. Anders dan de voormoderne moreel-religieuze codes kent het dan ook geen

waardenpreferentie en legt het zich niet toe op alleen het achterhalen van waarheid. Onware communicaties kunnen even leerrijk als ware zijn, ja soms zelfs belangrijker wezen. Niet het streven naar waarheid als zodanig reguleert de wetenschappelijke communicatie, wel de behandeling van informatie overeenkomstig het onderscheid waar vs. onwaar. Wat thans waar is, kan trouwens morgens als onwaar worden weerlegd. De binaire code waar/onwaar herinnert als duplicatieregels immers altijd ook aan de contingentie-regel, het feit dat steeds een andere selectie dan de gemaakte mogelijk is. En uitsluitend deze differentie waar/onwaar differentieert de communicaties binnen het wetenschappelijk subsysteem van andere functie-specifieke communicaties. In het verschil waar/onwaar vindt dit deelsysteem haar eenheid.

In de economie bestaan de communicaties uit betalingen. Waar er geld aan te pas komt, is sprake van een economische communicatie, wie ook de betalende of de ontvangende partij is (zie vooral WiG). De code geld/geen geld c.q. betalen/niet betalen reguleert dus de operaties binnen de economie. De aansluiting van (niet-)betalingen op andere (niet-)betalingen zorgt ook in dit subsysteem voor autopoiesis en operatieve geslotenheid. Het recht onderscheidt zich daarentegen van wetenschap, economie en andere functionele subsystemen door de code recht/onrecht. En ook hier geldt weer dat zowat alles onderwerp van rechtscommunicaties kan worden. Morele verbodsbepalingen noch zakelijke restricties beperken op intrinsieke wijze het toepassen van de binaire recht/onrecht-code. Wat gisteren nog nadrukkelijk buiten het juridisch subsysteem werd gehouden, kan er vandaag of morgen door worden geregeld: abortus, euthanasie, genetische manipulatie,...

Het politieke subsysteem ten slotte - wij houden het hier bij de ook door Luhmann belangrijkste geachte functionele deelsystemen in de moderne maatschappij - oriënteert zich in haar communicaties op de code macht/geen macht c.q. regering/oppositie. Daarbij loopt impliciet of expliciet altijd ook een zelfbeschrijving mee, in de vorm van een verwijzing naar de staat. Het legitieme machtsgebruik is immers gebonden aan het bezetten van overheidsambten. 'Het gaat om het bekleden resp. niet-bekleden van de posities in dewelke publiek geweld kan worden uitgeoefend en van waaruit zich laat reguleren wie politieke invloed heeft, in welke kwesties, en hoeveel. (...) Of nog: men kan posities in parlement, regering en bestuur bekleden of niet bekleden, en de politiek wordt daarom door (het verschil tussen) regering en oppositie gecodeerd, al naargelang politieke groeperingen over de parlementaire meerderheid beschikken, presidentiële posities en belangrijke regeringsambten ja dan nee bezetten', aldus Luhmann (ÖK, 170; vgl. PTW). En hij voegt er spits aan toe dat bewegingen als de groenen, die tegelijkertijd in de regering willen zitten en oppositie wensen te voeren, bijzonder weinig begrijpen van deze structurele voorwaarde van politieke communicatie. 'Hun successen kunnen dan enkel daarin liggen, moeilijkheden te veroorzaken'... (ÖK, 171).

In de lijn van deze nevenopmerking ligt de vaststelling dat zowel talrijke politieke actoren als externe observators, zoals bij voorbeeld journalisten, vaak de code conservatief/progressief hanteren. Ook Luhmann meende een tijdlang dat *déze* code voor de politieke communicatie richtinggevend was (zie SA III, 267-286; vgl. PTW, 118 e.v.). In recentere publicaties spreekt hij van een primair ideologische *nevencode*, vooral bruikbaar voor het snel 'processeren' van thema's, informatie of solidariteit binnen de politieke arena. In andere subsystemen duiken zulke nevencodes eveneens

op. Een prominent voorbeeld is reputatie in de wetenschap (vgl. WdG, 244-254). Om in de massa van (sub)disciplinaire waar/onwaar-communicaties alsnog op relatief snelle wijze te kunnen selecteren, laten wetenschappers zich leiden door de tweedeling grote vs. kleine (of geen) reputatie. Het gevolg is genoegzaam bekend: er wordt aangesloten op communicaties van gereputeerde wetenschappers, wier gezag of symbolisch kapitaal (P. Bourdieu) zo nog verder vergroot. Dit gegeven staat sinds R. K. Merton in de wetenschapssociologie onder de noemer Mattheuseffect geboekstaafd. Om een lang niet fictief, eerder zelfreflexief voorbeeld te geven: wie in de sociale wetenschappen wenst verder te bouwen op de systeemtheorie en in de schier onoverzichtelijke bibliotheek met die naam alsnog snel wil vooruitkomen, leest de boeken van Niklas Luhmann...

VIII

Function-specifieke codes, zo moge afdoende uit bovenstaande voorbeelden blijken, zijn erg abstracte schema's. Ook al zijn ze constitutief voor de autopoietische communicatie binnen de diverse deelsystemen in de moderne maatschappij, ze geven géén concrete regels voor het selecteren van deze of gene informatie als waar of onwaar, rechtmatig of onrechtmatig, enz. Daarvoor is een meer specifieke set van aanwijzingen of criteria nodig, die duidelijk stipuleert welke informatie bij voorbeeld als waar, welke als onwaar dienen te worden beschouwd. Zulke concrete beslissingsregels betreffende de toerekening van informatie tot een van de beide codewaarden noemt Luhmann *programma's* (zie ÖK, 89-100; vgl. SA IV, 182-201). Men moet dus 'in de analyse van de structuren van een systeem tussen twee niveaus onderscheiden: tussen het niveau van de codering, en het niveau waarop de voorwaarden voor de juistheid van operaties worden vastgelegd, eventueel ook gevarieerd. (...) De code-waarden zijn geen criteria, de waarheid is bij voorbeeld geen waarheidscriterium. Criteria *hebben betrekking* op (...) binaire coderingen, maar *zijn niet* een pool van deze code zelf' (ÖK, 90 - cursivering van Luhmann, RL).

In het wetenschapssysteem zorgen theoretici en onderzoeksprogramma's enerzijds en methoden anderzijds voor de concrete programmering van informatie overeenkomstig de waar/onwaar-code. Uit het geheel van mogelijke communicaties, inclusief feiten (ook die moeten overigens worden gecommuniceerd opdat ze überhaupt codeerbaar zouden zijn), selecteert elke wetenschapper uitspraken, gegevens, e.d. als waar of onwaar op basis van én het door hem gebruikte theoretische raamwerk, én de door hem gehanteerde onderzoeksmethode. Een symbolisch interactionist zal bij voorbeeld met het gros van Luhmanns bevindingen weinig kunnen aanvangen en ze niet voor verdere communicaties weerhouden. Net zo zijn voor een in de sociologie werkzame statisticus alleen kwantitatieve feiten waar of onwaar: hij 'excommunicert' de resultaten van ethnografische studies, ook al raken ze wel degelijk aan z'n onderzoeksterrein.

Het economisch subsysteem regelt haar systeeminterne operaties via de programmering van betalingen, wat middels prijzen gebeurt. Kwantitatieve vergelijking volstaat om te weten of betalingen juist of fout zijn. Of de prijzen op hun beurt correct kunnen heten, interesseert bij wijze van spreken de kapitalistische geldeconomie niet, wél eventueel de overheid. Die kan dan zo nodig haar macht aanwenden om in het proces

van prijsvorming in te grijpen, bij voorbeeld via subsidies. Het politieke systeem, of juist: de regering, steunt zich voor zulke interventies, en meer algemeen voor haar functioneren, op politieke programma's. Verkiezingen en regeringsformaties kunnen dan ook worden begrepen als systeeminterne momenten waarop code en programma's op elkaar worden afgestemd. Machtssystemen vallen die partij of politici toe die de implementatie van specifieke politieke programma's lijken te waarborgen. In het juridisch systeem ten slotte zorgen diverse rechtsnormatieve programma's voor de operationalisering van de recht/onrecht-code op het niveau der systeemoperaties. Juiste beslissingen of selecties komen tot stand op grond van wetten, verordeningen, verdragen, juridische uitspraken,... - kortom, het gehele positieve recht.

Programma's zijn variabel: hérogrammering is altijd mogelijk. Als zodanig waarborgen ze binnen functionele subsystemen flexibiliteit. Onderzoeksprogramma's en theorieën, politieke programma's, rechtsnormen,...: dat alles is veranderlijk, en wijzigt ook daadwerkelijk. (Her)programmering geeft elk deelsysteem namelijk het niet te onderschatten voordeel om enerzijds aan haar eigen 'Leitdifferenz' - haar kenmerkende binaire code - vast te houden en zo haar operationele geslotenheid of autonomie te verzekeren, en anderzijds soepel in te spelen op nieuwe maatschappelijke tendensen of 'vragen' van andere subsystemen, dus voor systeemexterne ontwikkelingen open te blijven. Of zoals Luhmann zelf benadrukt (nagenoeg de hele passage is gecursiveerd): 'Door de differentiatie tussen codering en programmatie verwerft een systeem de mogelijkheid om tegelijkertijd als gesloten en als open systeem te opereren. Daarom is deze differentiatie, samen met het hierdoor gewonnen vermogen tot articulatie, de sleutel voor het probleem van de maatschappelijke resonantie op bedreigingen door de omgeving' (ÖK, 91).

De laatste uitspraak valt goed te illustreren aan de hand van de wijzen waarop recent op de zogeheten milieuproblematiek werd gereageerd. De moderne samenleving doet dat noodzakelijk overeenkomstig de modus van functionele differentiatie, dus door hérogrammeringen binnen ieder afzonderlijk subsysteem. Meer concreet werd 'de eco-kwestie' vertaald in nieuwe rechtsnormen of milieuwetgeving (recht), in nieuwe onderzoeksprogramma's, eventueel ook in nieuwe subdisciplines (wetenschap), in lessen milieu-opvoeding (onderwijs), in de verspreiding door de overheid van door individuele huishoudens te beheren afvalboxen (politiek en gezin),... Met de vaak bepleite mentaliteitsverandering richting verhoogd milieubewustzijn komt men daarentegen letterlijk nergens, althans niet binnen de context van een moderne maatschappij. Voor de laatste behoren bewustzijnssystemen immer per definitie tot haar omgeving. Maatschappelijk relevant is het milieuthema slechts voor zover het onderwerp van communicaties is. En van maatschappelijk werkzame communicaties, te onderscheiden van 'communicatie *au trottoir*...of ietwat hoogdravend: "Lebensweltliche Kommunikation" (ÖK, 75), is in een moderne samenleving enkel sprake binnen functionele subsystemen, dus wanneer ze door een welbepaalde binaire code worden 'geprocesseerd'.

IX

Binnen functionele subsystemen volgen gecodeerde communicaties op andere, eveneens gecodeerde communicaties (= autopoiesis en operationele geslotenheid). Daarbij zorgen waarheidscriteria, rechtsnormen, prijzen, e.d. voor de nodige selectiviteit op het meest basale niveau (= programmering). Met dit alles is echter nog niets gezegd over het succes van een specifieke communicatie. Een wetenschapper kan volstrekt blind blijven voor het nieuwe aanbod van ware uitspraken binnen de eigen discipline, een rechter kan eerdere vonnissen boudweg naast zich neerleggen: in deze en analoge gevallen 'mislukt' de communicatie. De notie van *communicatief succes* verwijst dan naar de omstandigheid 'dat de ontvanger de selectieve inhoud van de communicatie (de informatie) tot premisse van het eigen handelen maakt, dus op de selectie verdere selecties aansluit en ze daardoor in haar selectiviteit versterkt. Het aannemen als premisse van het eigen handelen kan dan betekenen: handelen naar overeenstemmende directieven, maar ook beleven, denken en verdere kennis bewerken onder de veronderstelling dat een bepaalde informatie juist is' (SA III, 26-27).

Het waarborgen van communicatief succes, dus van de daadwerkelijke 'afname' van communicaties en de effectieve overdracht van selectieve informatie van zender(s) naar ontvanger(s), gebeurt volgens Luhmann door *symbolisch gegeneraliseerde communicatiemediã c.q. mediãcodes* (zie vooral SA II, 170-192; de uitdrukking stamt, net als de achterliggende gedachte, van Talcott Parsons). In feite gaat het doorgaans om dezelfde codes als de reeds eerder besproken functie-specifieke binaire codes, maar nu bekeken vanuit de vraag of ze ook tot het aannemen van selecties in communicatieprocessen motiveren (5). Meerdere binaire codes, zoals de 'distinction directrice' waar vs. onwaar in de wetenschap of de economische 'Leitdifferenz' geld vs. geen geld, fungeren volgens Luhmann inderdaad als algemene communicatiemediã. Maar niet elke binaire code is ook een symbolisch gegeneraliseerd medium. Zo zijn de actueel/inactueel-code in het subsysteem mediã en het voor het opvoedingssysteem richtinggevende onderscheid goed/slechte punten bij wijze van spreken niet bindend in communicatieprocessen. Men kan actuele informaties in de eigen 'trottoir-communicatie' zonder meer negeren, bij voorbeeld omdat men het mededelen van persoonlijk besognes heel wat belangrijker acht. Niets of niemand oefent een haast onuitwijkbare selectiedruk uit, een dwang tot conformiteit aan de massamediaal bemiddelde 'Sofort-Integration'.

Voor zover binaire codes ook mediãcodes vormen, is er wél sprake van een 'preferentialisering' van de positieve boven de negatieve waarde. Zo zijn in de wetenschapsbeoefening onware informaties in principe even belangrijk als ware. Maar in de wetenschappelijke communicatie motiveren de laatste tot aanname, niet de eerste. Wetenschappers kunnen ware communicaties niet zomaar naast zich neerleggen, integendeel: er is een als vanzelfsprekend ervaren druk om juist daarop verder te bouwen. Net zo motiveert geld tot de 'afname' van betalingen in het economisch subsysteem. Het juridisch subsysteem acht dan weer recht verkieslijker boven onrecht, terwijl in de politiek de gemaakte selecties, zoals bij voorbeeld (gecommuniceerde!) beslissingen, een motiverende kracht verwerven door het gebruik van macht (of het dreigen met machtsaanwending - concreet: het dreigen met gevangenisstraf of met bestuurlijke sancties wanneer de genomen beslissing niet wordt opgevolgd).

Symbolisch gegeneraliseerde communicatiemediën zijn volgens Luhmann in de organische 'Umwelt' verankerd. Hij spreekt in dit verband van *symbiotische mechanismen*, die toelaten waar nodig in communicatieprocessen bijzondere organische 'ressources' te activeren (zie SA III, 228-244). Zo wordt de legitieme machtsuitoefening binnen de context van het politieke subsysteem, evenals ook het doorzetten van juridische uitspraken, mede gewaarborgd door de mogelijkheid van fysiek geweldsgebruik. De waarde 'waarheid' is dan weer met de organische wereld verbonden via het symbiotische mechanisme van de waarneming. En de liefdescode, in Luhmanns visie het symbolisch gegeneraliseerde communicatiemedium binnen de intieme sfeer, vindt zoals genoegzaam bekend middels de seksualiteit een vaste verankering in de organisch-lichamelijke omgeving van de betrokken bewustzijns-systemen (zie verder LP).

X

Volgens niet weinig waarnemers hebben we sinds enkele jaren de moderne maatschappij achter ons gelaten. Het thans trendsettende discours over postmodernisme en postmoderniteit stelt immers soms expliciet, meestal impliciet dat de ondertussen ingeburgerde diagnoses van M. Weber, E. Durkheim, G. Simmel en andere grondleggers van de academische sociologie, niet langer volstaan om de actuele Westerse samenleving te begrijpen. Is dan misschien ook Luhmanns portret van de moderne samenleving door de recente maatschappelijke ontwikkelingen ingehaald?

Luhmann betwijfelt zelf hardop de druk besproken cesuur tussen moderne of postmoderne samenleving, of liever: de juistheid van de nieuwe beschrijving of observatie van de Westerse maatschappij vanuit het wetenschappelijk subsysteem overeenkomstig de semantische code modern vs. postmodern. 'Men kan hooguit stellen', aldus Luhmann, 'dat die evolutionaire verworvenheden die de moderne samenleving van al haar voorgangers onderscheiden, met name volledig ontwikkelde communicatiemediën en functionele differentiatie, van bescheiden aanvangen tot omvattende grootheden zijn uitgegroeid, welke de moderne maatschappij onomkeerbaar maken. Ze is vandaag de dag haast zonder uitweg op zichzelf aangewezen' (BdM, 42). Juist dit gegeven verleent in de visie van Luhmann sociologische plausibiliteit aan het door Jean-François Lyotard met veel bijval geïntroduceerde inzicht dat 'de postmoderne conditie' alomvattende wereldbeschrijvingen of meta-verhalen uitsluit. In een volledig gedifferentieerde, hoog-moderne samenleving is het immers niet langer mogelijk om een waarnemerspositie of observatiepost te bekleden die niet (sub)systeem-specifiek is. Het (geloof in een) punt à la Archimedes is ons voorgoed ontvallen. Zelfs de beschrijving van de moderne maatschappij als functioneel gedifferentieerd, blijft gebonden aan het wetenschappelijk subsysteem en de daarbinnen vigerende code en programma's (en vooral dan het systeemtheoretische paradigma).

Luhmann houdt dus in het licht van het magisch jaartal 2000 onverkort vast aan het basisgegeven van de Westerse moderniteit: versplintering of differentiatie, het uit elkaar groeien van sociale sferen of subsystemen van communicatie. Deze diagnose heeft bepaald drastische gevolgen voor het gangbare sociologiebedrijf. In de eerste plaats laat ze niet langer toe om over zoiets als algemene maatschappelijke problemen te spreken. In een functioneel gedifferentieerde samenleving bestaan uitsluitend

systeem-specifieke problemen c.q. vanuit specifieke deelsystemen in communicaties als algemeen bindende problemen voorgestelde, dus geconstrueerde, fricties. Indien een subsysteem (bijv. de wetenschap), of een sub-subsysteem (bijv. de sociologie), over een welbepaald thema communiceert in termen van een algemeen maatschappelijk probleem dat ook andere functiesystemen aangaat (zo bijv. de kwestie van sociale ongelijkheid), dan is strikt genomen van een prestatie sprake. Als het kwestieuze thema dan effectief onderwerp van communicatie in meerdere subsystemen wordt, resulteert dit noodzakelijk in een letterlijk gedifferentieerde dialoog. Zo verwijst het onderwerp 'kansengelijkheid van vrouwen en mannen' naar onderling erg verschillende uitspraken binnen respectievelijk de economie (gelijke beloning en evenwaardige carrière-mogelijkheden), de wetenschap (waar het een onderzoeksthema is, behandeld overeenkomstig de waar/onwaar-code), en het gezin (discussies over een meer egale taakverdeling).

Dit brengt ons bij een tweede punt. De naoorlogse sociologie heeft zich in hoge mate op het onderwerp sociale ongelijkheid toegespitst. Luhmann beaamt, zij het meestal terloops, het bestaan van rangdifferentiatie in een functioneel gedifferentieerde maatschappij, dus van differentiële kansen op beloning, status, onderwijs, enz. in de moderne samenleving. Stratificatie is thans echter in zijn visie het ongewilde gevolg, dus de niet-geïntendeerde output, van het autonome functioneren van subsystemen, inzonderheid van onderwijs en economie. Zo zorgt de voor het onderwijs specifieke code goede/slechte punten voor een interne differentiatie tussen individuele leerlingen. Die heeft verstreckende gevolgen voor de persoonlijke levenskansen, vooral op de arbeidsmarkt. Maar tegelijkertijd 'gebruiken' subsystemen in hun autonome werking de bestaande sociale ongelijkheid als input. Dat een leerling omwille van zijn sociale afkomst (substelsysteem gezin) over grotere vaardigheden beschikt, is bij voorbeeld voor het onderwijs gewoonweg een gegeven: hij of zij krijgt alleen maar hogere punten. De door de gezinssituatie op de onderwijsseisen beter voorbereide leerling of student, is kortom aan school of universiteit enkel een beter presterende actor. Dat de grotere performantie op sociale stratificatie teruggaat, is voor het onderwijssysteem als zodanig volstrekt onproblematisch. Juist omwille van haar autonomie, of zo men wil: haar sociale blindheid in het 'processeren' van communicaties op examens, reproduceert het onderwijs de bestaande ongelijkheid.

In de moderne samenleving is sociale ongelijkheid strikt genomen géén maatschappelijk probleem. Dit thema kan immers geen enkel subsysteem worden toegerekend. Politiek noch recht of onderwijs, nog enig ander subsysteem, heeft als functie om aan de bestaande stratificatie te verhelpen. Voor zover dit onderwerp alsnog wordt gethematiserd, gebeurt zulks alweer op heel uiteenlopende manieren. In het juridisch subsysteem kreeg - en krijgt - het een specifieke 'vertaling' via de notie van sociale rechten, politiek en overheid trachten te remediëren via inkomensafhankelijke uitkeringen en subsidies (zoals studiebeurzen), het onderwijs zet compensatieprogramma's op, enz. Kortom, het door talloze sociologen als primair voorgestelde probleem van rangdifferentiatie wordt in een primair functioneel gedifferentieerde samenleving op heel verschillende wijzen aangepakt - versta: overeenkomstig functie-specifieke codes en daarop afgestemde programma's. Deze gedifferentieerde aanpak affirmeert wat de stratificatie-sociologie gewoonlijk negeert: niet rang- of standsdifferentiatie maar functionele differentiatie primeert binnen een moderne maatschappij.

De nadruk op sociale ongelijkheid was en is binnen de naoorlogse sociologie ten nauwste verbonden met een sterke gerichtheid op overheid en beleid. Daarachter schuilt een vanuit Luhmanns beschrijving van de moderne maatschappij erg problematische visie op het stuurvermogen van het politieke subsysteem. Dat laatste kan wel degelijk andere subsystemen tot het nemen van welbepaalde maatregelen aanzetten. Gedifferentieerde, functie-specifieke 'vertalingen' zijn dan wel noodzakelijk. Maar zelfs die lopen bij wijze van spreken gedurig verloren in het autonome functioneren van onderwijs, wetenschap, recht, enz. De politieke prestaties kunnen de subsystemische werking enkel beïnvloeden, niet echter herordenen of restructureren. Zo kunnen maatregelen ter bevordering van de tewerkstelling de bedrijven wel aansporen tot het in dienst nemen van nieuwe werknemers. Of zulks effectief gebeurt, hangt echter af van wat gemeenlijk de economische situatie wordt genoemd - in systeemtheoretische termen: van de specifieke balans van betalingen/niet-betalingen (= code) van een onderneming (= primaire segmentaire eenheid) in een welbepaalde bedrijfstak (= secundaire segmentaire eenheid in het economisch subsysteem).

Meer algemeen geldt dat in een functioneel gedifferentieerde maatschappij geen enkel subsysteem, en a fortiori ook niet de overheid, over de benodigde capaciteiten beschikt om de gehele samenleving in welbepaalde banen te leiden. De moderne maatschappij bezit geen centrum, geen cockpit van waaruit men op dwingende wijze over de omgeving kan beschikken. Zo wil het althans Luhmanns beschrijving, die de maker overeenkomstig de eigen theoretische premissen nadrukkelijk betreft op de observatie vanuit één enkel subsysteem, m.n. de wetenschap (zie vooral WdG). Men hoeft deze diagnose uiteraard niet voetstoots te aanvaarden, men kan ze zelfs verwerpen, bij voorbeeld op grond van de in de menswetenschappen gangbare ideologische nevenscode kritisch/onkritisch (c.q. progressief vs. conservatief). Het staat iedereen vrij om alternatieven voor de moderne maatschappij te bedenken; sociologische verbeeldingskracht verschilt van sociologische wetenschap.

VOETNOTEN

- (1) De titel van deze bijdrage is ontleend aan de volgende passage van de hand van Luhmann, die we bewust onvertaald laten: 'We cannot seriously want to change this condition of modern life; we cannot imagine an alternative to its mode of primary system differentiation; and in any case, we cannot plan to change the type of differentiation of our society. We can, however, analyze the special risks we run with this type of society' (ESR, 181).
- (2) We memoreren hier slechts kort enkele basisbegrippen van Luhmanns theorie van sociale systemen. Voor meer uitleg, en ook meer nuancering (zoals het 'processeren' van communicaties middels de onderscheiding mededeling/informatie/begrijpen), verwijzen wij naar de voorgaande bijdrage, 'De rest is zwijgen'.
- (3) Voor meer uitleg bij de noties (tweede orde-)observatie en zelfbeschrijving, zie de hierna volgende bijdrage van A. Braekman.

- (4) We houden het hier bij een hoogst algemeen overzicht. In de meeste andere bijdragen wordt uitvoeriger ingegaan op de samenhang tussen welbepaalde binaire codes en specifieke subsystemen.
- (5) Het onderscheid tussen binaire codes enerzijds en symbolisch gegeneraliseerde communicatiemediën anderzijds blijft ook in Luhmanns recentere geschriften tamelijk onduidelijk. De interpretatie ervan wordt nog verder bemoeilijkt door Luhmanns tegenstrijdige uitlatingen over binaire codes. Soms stelt hij nadrukkelijk dat ze wel een ingebouwde voorkeur of preferentie bezitten, wat hij op andere plaatsen dan weer even *expressis verbis* loochent. Op dit punt is mijn voorstelling van zaken dan ook expliciet *een* interpretatie, en dus voor discussie vatbaar.